

**DOĞU ANADOLU BÖLGESİ KIRSAL KESİMİNİN KALKINMASINDA
KIRSAL SANAYİNİN ROLU VE ÖNEMİ**

Yrd.Doç.Dr. İbrahim YILDIRIM*

GİRİŞ

Kalkınma, modern üretim tekniklerinin kullanıldığı sosyal bir değişiklik olarak nitelendirilmektedir. Kalkınma ile bir yandan, kişi başına düşen milli gelir artmakta, öte yandan ise yaşam standartlarını yükseltmek için sosyal sistemde gelişmeler meydana gelmektedir.

Kırsal kalkınma stratejileri başlıca iki grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlardan birincisi, üretim yönlü stratejiler, diğeri de sosyal seferberlik stratejileridir. Bunlardan ilki, üretimle ilgili alınan önlemleri kapsamaktadır. Diğeri ise insan kaynaklarının geliştirilmesi ile ilgili önlemler üzerinde durmaktadır (Abay ve Çıkın 1994 ; Yılmaz, 1996).

1992 yılında Rio'da bir araya gelen ülkeler, kalkınma ve çevre konularındaki bütün hizmet ve prensipleri 'Gündem 21' adı altında toplamışlardır. 21 inci yüzyıl için kapsamlı bir çalışma programı olan Gündem 21, kalkınmanın sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel yönden nasıl sürdürülebileceğini belirleyen bir plandır. Sürdürebilir kırsal kalkınma bütün ülkelerde tarım, çevre, ekonomi, kırsal yapı ve sosyal politikalarda önemli değişiklikler getirmektedir. Belirtilen bu amaca ulaşmak için Gündem 21, ülkelerin ulusal kalkınma ve hedeflerine uygun olarak, kırsal alandaki nüfusu marjinal toprakları kullanma zorunluluğundan uzaklaştırmak için, kırsal sanayiinin geliştirilmesini de öngörmektedir (Yıldırım ve Gülçubuk, 1998).

Kırsal kesim ile kentler arasında gerek gelir düzeyi, gerekse yaşam koşulları açısından, kentler lehine önemli farklar oluşması ve bu farkların giderek derinleşmesi kırsal kesimin kalkınmasını hızlandırıcı yeni model ve yaklaşımların sürekli olarak gündemde olmasına neden olmaktadır (Türkkan, 1993).

Tarıma dayalı sanayilerin ağırlıklı olarak içinde yer aldığı kırsal sanayiler, gelişme sürecinde bölgeler arası gelişmişlik farklarının hafifletilmesinde ve kırsal kesimin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan, tarıma dayalı sanayiler stratejik öneme haiz sektörler olarak benimsenmektedir (Tuncer, 1993). Bu sanayiler, tarımsal hammaddenin işlenerek katma değerinin artırılması, tarımsal üretimin teşvik edilmesi, tarım tekniğinin geliştirilmesi, istihdama katkıları, köyden kente göçün hafifletilmesi ve dışsıtım yoluyla ülkeye döviz kazandırması bakımından büyük önem taşımaktadır (Karlı, 1998; Yıldırım ve ark., 1998).

Bölgesel kalkınmanın temel bir süreci sanayileşmedir. Ekonominin hızlı büyüyen bir sektörü olarak sanayi, diğerkesimlerde yol açacağı yoğun etkiler sebebiyle, gelişme gayretinin önemli bir aracıdır. Ancak, sanayileşme belli bir sosyo-ekonomik ortamda oluşur. Bu ortam köklü ekonomik, sosyal, kültürel ve organizasyon değişmeler sonucunda oluşabilir. Bu oluşumun sağlanmasında başlangıçta devletin ve bu oluşumu sağlamış olan gelişmiş bölgelerin katkısı büyük önem taşımaktadır.

Beş yıllık kalkınma planlarında, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin kalkındırılması ve böylece bu bölgeler ile diğerbölgeler arasındaki gelişmişlik farkının zaman içinde azaltılacağı belirtilmektedir..

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Böl. VAN

BÖLGE İLE İLGİLİ KİMİ VERİLER

1990 Genel Nüfus Sayımına göre, bölgede 5.347.659 kişi yaşamaktadır. Bölgenin yüzölçümü ise 145.360 km²'dir. Buna göre, Türkiye nüfusunun yaklaşık onda birinin, ülke topraklarının beşte birinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bölgede yıllık nüfus artış oranı binde 31,76'dır. Bölge nüfusunun % 57,43'ü kırsal alanda yaşamaktadır (Türkiye ortalaması % 44,9) (Anonim,1993). Bölgede yapılan kimi saha araştırmalarında tarım işletmesi başına düşen ortalama aile işgücü potansiyelinin 5 Erkek İş Biriminden fazla olduğu ve mevcut aile işgücünün % 65' ten fazlasının değerlendirilemediği belirlenmiştir (Yıldırım ve Oktay 1995; Karagölge 1973).

Doğu Anadolu Bölgesi kırsal sanayi bakımından en az gelişmiş bölgelerimizden biridir. Bu bölgemizde tarıma dayalı sanayi işyerlerinin sayısı Türkiye ortalamasının % 2,10'nunu ve bu sanayilerde istihdam edilenler oranı ise % 3,09'unu oluşturmaktadır (Kızıloğlu, 1998).

Doğu Anadolu Bölgesi tarım sektörüne 1985-94 döneminde verilen toplam teşvik belge adedinin Türkiye tarımına verilen teşvik belge adedi içindeki payı % 2,29'dır. Ote yandan, bölgenin Türkiye toplam teşvik belgeli yatırım tutarı içindeki payı ise % 1'in altındadır (% 0,16). Teşvik belgeli yatırımlarla sağlanan toplam istihdamın sadece .% 0,56'sı bölgeye ait bulunmaktadır (Yıldırım ve ark, 1996).

KIRSAL SANAYİLERİN KURULMASINI OLUMLU YÖNDE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Kırsal kesimde özellikle altyapı konusunda, kentlere göre mevcut eksikliklerin giderek azaltılması (köylerin de haberleşme ve ulaşım konusunda modern olanaklara kavuşması), tarımdaki hızlı mekanizasyon nedeniyle kırsal kesimde ev ekonomilerinin pazara açılması sonucunda ev ekonomisinde faaliyet gösteren işgücünün (özellikle kadın işgücü) serbest kalması, modern hayat içinde önem kazanan bazı yeni değerlerin (temiz çevre, doğaya yakınlık, stressiz yaşam koşulları gibi) kırsal kesimin kent kökenliler açısından cazibesini arttırması; ayrıca, TV video, bilgisayar vs. yoluyla kırsal kesimdeki sosyal çevre eksikliğinin telafi edilebilmesi gibi nedenlerle kırsal kesimin sanayi yerleşimi açısından sahip olduğu dezavantajlar giderek azalmaktadır.

Kırsal kesimin yerleşim yeri olarak avantaj ve üstünlükleri tüm sanayi dalları için aynı değildir. Bu üstünlükler :

- Göreli olarak düşük vasıflı işgücü kullanımına dayalı sanayilerde,
- Göreli olarak geniş yerleşim alanları gerektiren sanayilerde,
- Tarımsal kökenli girdi kullanan sanayilerde daha fazla olabilmektedir.

Türkiye'de kırsal kesimin sınai yatırımlar açısından cazibesinin artması olgusu çerçevesinde yapılan yatırımların giderek öneminin arttığı gözlenmektedir. Ne yazık ki elde bu tür yatırımlar hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Ancak, işgücünün sağlanmasındaki kolaylıklar ve ucuz işgücü olanakları, ucuz ve geniş yatırım alanı sağlanması olanağı gibi avantajlar kırsal kesimin çeşitli sanayiler açısından cazibesinin gün geçtikçe artmasına neden olmaktadır.

BÖLGEDE KIRSAL SANAYİLER KURULURKEN DİKKAT EDİLMESİ GEREKLİ FAKTÖRLER

Kırsal sanayiinin kurulabilmesi için çiftçilerin örgütlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla birlikte, kırsal sanayiinin kendine özgü koşulları bulunmaktadır (Pınar, 1993).

Bölgede kurulacak kırsal sanayi ile ilgili olarak aşağıdaki faktörlerin göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır.

- Kırsal sanayi projeleri hazırlanırken öncelikle alt yapı, enerji, hammadde ve yedek parça, teknoloji ve pazar sorunları önceden dikkate alınmalı ve gerekli değerlendirmeler yapılmalıdır.
- Bölgenin coğrafi ve ekolojik şartları ile yörede yaşayan çiftçilerin örf ve adetleri dikkate alınmalıdır.
- Kurulacak sanayiinin ülke ekonomisine entegre olacak türde olmasına dikkat edilmelidir.
- Bölgede kurulacak sanayiler özellikle işgücünü etkin değerlendiren sanayiler türünden olmalı ve bu tesislere vergi muafiyeti ve indirimleri, yatırım indirimi gibi özel avantajlar sağlanmalıdır. Mevcut teşvik sistemi dışında kırsal kesimin sanayileşmesine özgü bir teşvik mevzuatı düzenlenmelidir.
- Kurulacak bu sanayilere ürün hammaddesini sağlayan üreticilere de kredi ve girdi gibi konularda özendirici önlemler alınmalıdır.
- Kırsal sanayiinin geliştirilmesi ve devamlılığı açısından tarımın sanayi ile entegre olması gerekmektedir. Bu bağlamda, bölgede kurulacak kırsal sanayilere çiftçinin ortak edilmesi önem kazanmaktadır.
- Kuruluş yerinin seçiminde sermaye, işgücü gibi kaynakların yanında, sosyal huzur ve ekonomik refahın hakim olduğu alanlar etkili olmaktadır (Bülbül ve ark., 1996).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yerel özelliklerin ve gereksinimlerinin yeterince dikkate alınmaması, yerel toplulukların kalkınma program, proje ve hizmetlerine katılımlarının sağlanamaması, aşırı merkezîyetçi bir yapılanma, kurumlar arası eş güdüm ve koordinasyon eksikliği v.b. hususlar, kırsal sanayilerin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Yıldırak ve Gülçubuk 1998).

Geri bölgelerdeki en büyük güçlüklerden biri, kalkınma için gerekli olan uygun ortamın bulunmamasıdır. Bu bölgelerde gelir seviyesinin düşüklüğü, sosyo-ekonomik gecikme, bilgi birikiminin yetersiz olması gibi unsurlar, hem bölgenin kendi potansiyelinin harekete geçirilmesini önlemekte, hem de diğer bölgelerden yatırımcıların ve yatırımların bu bölgelere akışını yavaşlatmaktadır. Ayrıca, bölgenin altyapısının yetersizliği de bunlara eklenince, kalkınma çabaları büyük ölçüde sonuçsuz kalmaktadır. Bu nedenle, bölgede sosyal önlemlerin yanında, kalkınmayı hızlandıracak endüstriyel altyapının öncelikle oluşturulması gerekmektedir.

Doğu Anadolu bölgesine kurulan kırsal sanayiler bölge gelirini arttırıcı niteliktedir. Bu gelirin bölge içinde kalması ve tekrar yatırımlara dönüşmesi önemlidir. Bu da, ancak bölge içi faktör kullanımının arttırılması ile olanaklıdır. Gerek işgücü ve gerekse diğer girdiler olabildiğince bölge içinden sağlanmalı ve elde edilen kârların bölge dışına hareketlerini caydırıcı önlemler alınmalıdır. Bu şekilde oluşacak sermaye birikimi bölgenin kalkınmasına katkıda bulunacaktır. Küçük çaplı yatırımlar konusunda, bölgede yerleşik olan müteahhitlere öncelik tanınmalı ve girişimcilere rekabet gücü kazandırılmalıdır. Bu yolla, bölgede zayıf olan teşebbüs eğilimi geliştirilebilecektir. Büyük çaplı yatırımlarda ise, bölge dışından gelecek taahhüt hizmetlerinde, bölge içi müteahhitlerle konsorsiyum kurma şartı aranmalıdır. Teklif edilen bu yolla, bir taraftan müteşebbisler geliştirilirken, diğer taraftan da sermaye birikimi güçlendirilmiş olacaktır.

Programlar bölgesel bazda hazırlanıp uygulanmadır. (Yılmaz, 1996). Bölgenin avantajlı ve dezavantajlı olduğu yönler dikkate alınmalıdır

Programa çiftçinin gönüllü katılımı sağlanmalı ve üreticilerin gönüllülüğü ve istekliliği ön planda olmalıdır. Bu bağlamda, Üretici örgütlenmeleri teşvik edilmelidir.

Program yerinden yönetim ilkesine göre düzenlenmeli ve mümkün olduğu kadar geniş katılım ile gerçekleştirilmelidir. Bu çerçevede hedef alanla ilgili tüm kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması zorunludur.

Kırsal sanayi olgusunu teşvik eden düzenlemelerin yeniden ele alınması kırsal sanayilerin gelişme dinamiği açısından önemlidir.

Gelecekte gelişme potansiyeli olan yörelerde, kırsal sanayilere yönelik daha küçük boyutlu sanayi siteleri ve Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması ilginç sonuçlar verebilecek bir husustur.

Bölgede kurulacak olan kırsal sanayilerin devamının sağlanması için, bölgede talebi arttırıcı önlemler alınmalıdır. Bu kapsamda,

- gelir seviyesini yapay olarak arttırıcı önlemler,
- tüketim eğilimlerini ve hayat standardını geliştirmeye ve yükseltmeye dönük politikalar ve
- bölgeden nüfus göçünü hafiflendirici ve nüfusu hareketlendirici önlemler sayılabilir.

KAYNAKLAR

- Abay, C., ve A. Çıkın, 1996. Kırsal Kalkınmaya İlişkin Çeşitli Yaklaşımlar İçinde Rehovot Yaklaşımı ve Başarı Koşulları, Türkiye I. Tarım Ekonomisi Kongresi 8-9 Eylül 1994; İzmir.
- Anonim, 1993. D.İ.E, İl ve Bölge İstatistikleri, Yayın No.1618, Ankara.
- Bülbül, M., E., Güneş, F., Orhan, 1996. Türkiye’de Gıda Sanayiinin Tarıma Dayalı Sanayi İçindeki Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, 4- 6 Eylül, Ankara, s. 339
- Karagölge, C., 1973. Arazi Tasarruf Şekillerine Göre Erzurum İlindeki Tarım İşletmelerinin Ekonometrik Analizi, Atatürk Üniversitesi Yayınları No.312, Ziraat Fakültesi Yayınları No.153, Araştırma Serisi No.90, . Sevinç Matbaası, Ankara, 112 s.
- Karlı, B., 1998. GAP Alanındaki İllerde Tarıma Dayalı Sanayiinin Gelişme Stratejisi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri, Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, 7-9 Ekim, Ankara, s. 354.
- Kızıloğlu, S. 1998. Tarıma Dayalı Sanayiinin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Öneminin Ekonometrik Yaklaşımla Açıklanması- Sektöre Doğu Anadolu Bölgesinde Ekonomik Ölçütlerle Bir Yaklaşım, Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, 7-9 Ekim, s.367.
- Pınar, M., 1993. Ülkemizde Kırsal Sanayiinin Yeri ve Önemi, , Kırsal Sanayi Sempozyumu, 6-8 Nisan, Ankara. s. 42.
- Tuncer, H., 1993. 2000’li Yıllarda Tarıma Dayalı Sanayiler İçin Yeni Alternatifler, Kırsal Sanayi Sempozyumu, 6-8 Nisan, Ankara. s. 16.
- Türkkan, E., 1993. Kırsal Sanayiinin Doğal ve Yapay Dinamikleri ve Türkiye, Kırsal Sanayi Sempozyumu, 6-8 Nisan, Ankara. s. 9.
- Yıldırak, N., Gülçubuk., B. 1998. Sürdürülebilir Kırsal Kalkınmanın Gerçekleştirilebilmesi İçin Kırsal Alanda Yeniden Yapılanma, Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, 7-9 Ekim , Ankara, s. 186.
- Yıldırım, İ., Koç, B., Bal, T. 1996. Doğu Anadolu Bölgesi Tarım Sektörüne Verilen Teşvik Belgeli Yatırımların Genel Bir Değerlendirmesi, Türkiye II. Tarım Ekonomisi Kongresi, II. Cilt, 4-6 Eylül, Adana, s.213
- Yıldırım I., Oktay, E., 1995. Economics of Production of Sheep Farming In Çatak Town of Van Province, Yüzcüncü Yıl Üniv. Ziraat Fak. Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 140
- Yılmaz, İ., 1996. Türkiye’de İzlenen Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Değerlendirilmesi, Türkiye II. Tarım Ekonomisi Kongresi, 4-6 Eylül, Adana.